

Aýbek Türkmen

Category: Kitapcy, Taryhy şahslar
написано kitapcy | 23 января, 2025
Aýbek Türkmen AÝBEK TÜRKMEN

Garaşsyzlyk zamanamyzda türkmenler özleriniň hakyky taryhyň
öwrenmäge mümkünçilik aldylar. Biz ýylsaýyn öz gahrymançylykly
geçmişimiziň täze-täze sahypalaryny açýarys.

Türkmeniň taryhy maglumatlarynda Müsüriň (Demirgazyk Afrika)
soltany Aýbek Türkmeniň ady gabat gelmeýär. Onuň ady taryh
bilen iş salyşýanlaryň diňe käbirine belli.

Aýbegiň Müsüre nädip düşenini anyk bilyän ýok. Orta asyrlarda ýaşan al-Makrizi onuň ýesir alnandygyny, Müsür soltanyna satylandygyny aýdýar. Müsürde türki halklardan, kawkaz halklaryndan ýesir alnanlara »mamelýuk» diýer ekenler. Olardan ýörite goşun dörediler eken. Ana, şol mamelýuklara girýän Aýbek Türkmen sultan Mälik Salyh döwründe öñe saýlanypdyr. Mälik Salyh kürtleriň Aýýubiler neberesinden eken. Orta asyrlardaky arap halk eserlerinde □ »Soltan az-Zahyr Beýbarsyň ömürnamasynda» ýazylşyna görä, Aýbek Yrakdaky Mosulyň häkimi eken. Ol Müsüre garşıy ýöriş edipdir. Yöne, agyr derde uçransoň, nökerleri bilen soltanyň gullugynda durmagy müwessa bilipdir.

XIII asyryň kyrkynjy ýyllarynyň başynda Aýbek sultan Mälik Salyhyň harby ýörişlerine gatnaşyp ugrapdyr. Onuň bu ýerlere türkmenleriň Horezm otrýadynyň hataryndaka düşen bolmagam ähtimal. Ol otrýad Jelaletdin soltanyň baştutanlygynda Eýranda, Türkmenistanda, Owganystanda, Hindistanda, Kawkazda mongollara garşıy gahrymançylykly söweşipdir. Özleriniň ey görýän sultany 1231-nji ýylda wepat bolansoň, mongollara boýun egmejek bolup batyr nökerler söweše-söweše, ahyry Kawkazdan Müsüre barypdyrlar. Şol ýerde-de Aýýubileriň gullugynda durupdyrlar. Olaryň hemaýaty bilen, Mälik Salyh 1244-nji ýylda Ierusalimi basyp alypdyr, yz ýanyndan bolsa Siriýany Müsüre birikdiripdir. Türkmen nökerleriniň güýji bilen, Aýýubiler özleriniň kuwwatyny artdyrypdyrlar. Mälik Salyh döwründe Aýbek Müsüriň iñňän hormatlanylýan emirleriniň biri eken. Arap halk eserinde aýdylşyna görä, sultan barka, onuň huzurynda oturmaga diňe Aýbege rugsat berlipdir. Aýbegiň özbaşyna köşgi bolanmyşam diýýärler.

Fransiýanyň koroly Lýudowik IX (1226-1270) 1248-nji ýylda haçparazlar bilen Müsür topragyna aralaşanda, Ýewropa ordalarynyň garşysyna Aýbegem söweşipdir. Müsürliler haçparazlaryň on iki müñdenem köpüsini, Lýudowigiň özünü, korolewa Margaritany, korolyň dogany Alfonsy ýesir alypdyrlar. 1250-nji ýylyň baharynda Mälik Salyh dünýäden ötyär. Häkimligi Aýýubilere bermejek bolup, onuň aýaly, türkmen zenany Şajarat at-Dürr türkmen nökerlerine daýanyp, özünü Müsüriň häkimi diýip yylan edýär. Aýbek döwletiň Atabegi, ýagny baş serkerdesi diýlip ykrar edilýär. Täze atabeg Gala Jabal sultan köşgüne gelip, öz borjuny amal etmäge girişip, haçparazlaryň demi çykmaž ýaly edipdir.

Şajarat at-Dürriň permany bilen fransuz ýesirleriniň boşadylmagy uly waka bolupdyr.

40 müň altyn dinar töleg töläp, Fransiyá öz korolyny, onuň garyndaşlaryny, ordalaryny Müsürden alyp gidipdir. Haçparazlaryň iň soňkusy ýurtdan çykan badyna, Müsürde baýramçylyk başlanypdyr.

Şol döwürde tagty Aýýubilere gaýtaryp bermegi talap edip, Bagdat halyfy Şajarat at-Dürrüň garşysyna bütin musulman Gündogaryny öjükdiripdir. Musulman ýurduna aýal maşgalanyň häkimlik edýäni üçin gazaba münen halyf »Ýurduňza eýelik etmäge erkek köbekli tapylmaýan bolsa, men bärden adam iberýärin» diýip, müsürlileriň çetine degipdir.

Türkmenler başga bir ýol tapýarlar. Aýbek Şajarat at-Dürrä öýlenýär. 1250-nji ýylyň 31-nji iýulynda zenan häkim tagtdan el çekýär. Türkmen serkerdeleri, mamelýuklar Aýbegi Müsüriň soltanlygyna belleýärler. Şol pursatdan başlap, ençeme asyryň dowamında Müsüriň häkimi türki halklaryň wekilleri bolýar. Emirler, tanymal nökerler Aýbegiň huzurynda iki hatara düzülip, baýdaklary galdyryárular, oňa soltan lybasyny geýdirip, ata atarýarlar. Surnaýlar seslenip, tebil kakylýar. Aýbek öz egindeşleriniň gabadyndan geçende, emirleriň her biri oňa ygrarly bolmaga kasam edýär. Täze soltan 1250-nji ýylyň awgust aýynyň başynda tagta geçýär. Oňa »Al-malik al-Muizz at-Turkman» diýip at berýärler.

Müsüriň tagtyna özünüň geçendigini habar berip, Aýbek halyfa hat ýollaýar. Onuň »muizzi» diýilýän şahsy mamelýuklary özleriniň hökümdaryny çyny bilen goldapdyrlar. Yöne Müsüriň halyf tarapyndan giffeleñen ilaty tagtda Aýýubiler neberesiniň kanuny hökümdarynyň oturmagyny talap edipdir. Olar 8 ýaşly şazada Mälík Aşraf Muzaffar ad-din Musany Ýemenden getirip, tagtda oturdapdyrlar. Türk professory Bahriye Uçok bu barada şeýle ýazýar: »Müsürde täsin ýagdaý dowam edipdir: soltan tagtyny bir bada iki adam-aýýubi Mälík Aşraf bilen mamelýuk türkmen Izzaddin Aýbek eýeläpdir. Bu iki hökümdaryň ady bilen pul zikgelenipdir, juma namazynda olaryň ikisiniňem ady tutulypdyr. Goşa hökümdarlykda Mälík Aşrafyň diňe hökümdar ady bolupdyr, döwlet işlerini Aýbegiň bir özi çözüpdir.

Aýýubiler Müsüri elden gidirendiklerine düşünipdirler. Soňa görä, olaryň wekillerinden biri ýurdy gaýdyp almak üçin, fransuzlar bilen agyz birikdiripdir, ähli watandaşlaryny söweše çagyrypdyr. Äpet goşun Müsure tarap süýşüpdir. 1252-nji

ýylyň 19-njy ýanwarynda Kairiň eteginde uly söweş bolupdyr. Siriýa goşunlary mamelyuklary gysyp, şäher derwezesine ýeteňkirläpdirlər. Yöne sultan Aýbek bilen emir Oktan şahsy batyrlyk görkezipdirler, uly goşunbaşylaryň birgidenini ýok edipdirler, birgidenini ýesir alypdyrlar. Muny gören mamelyuklaryň gaýratyna gaýrat goşulupdyr. Olar aýgytly hüjüme geçip, siriýalylary derbi-dagyn edipdirler. Aýbek Türkmen uly dabara bilen Kaire giripdir. Ol nämähremlerden gazaply öz alypdyr, Mälik Aşrafy tussag edip, bir özi häkimlik edipdir. Şondan soň ähli permanlarda, teññelerde diňe Aýbegiň ady görkezilipdir.

Günleriň birinde täleýegaraýy Aýbege »Soltan, sen Şajarat at-Dürrüň elinden heläk bolarsyň» diýipdir. Şonda Aýbek Gala Jabal köşgünden Bab al-Lauga göçüp, ozalky aýaly, ogly bilen ýasaberipdir. Soltan Mosulyň häkiminiň gyzyna öýlenmek niýeti bilen, sawçy iberipdir. Onuň bilen nikalaşonsoň, Şajarat at-Dürrüň gonjuna gor guýlupdyr. Ol Aýbekden ar almagy niýetine düwüp, sultandan närazy adamlaryň ählisini öz töweregine toplapdyr. Ozalky äriniň »salihiýýa» diýilýän mamelyuklar topary hem onuň ygtyýarynda bolupdyr.

Soltanyň garşysyna aç-açan söweş etmäge güýjuniň ýetmejekdigini aňan Şajarat at-Dürr hilegärlige yüz urupdyr. Ol Aýbege mylakatly hat ýollap, ony köşe çagyrypdyr. Hiç hili erbetligi oslamadyk sultan Gala Jabala gelipdir, haremhananyň hammamynda ýuwunmakçy bolupdyr. Şol ýerde-de ony hakyna tutulan ganhorlar güþbasdy edipdirler. Ganhorlara gaýtawul berip, Aýbek aýalyny kömege çagyrypdyr. Şajarat at-Dürre Aýbegi goýbermegi buýrupdyr. Emma ganhorlar zenan soltany gazap bilen itip goýberipdirler-de, »Biz Aýbegi diri goýbersek, ol bize aman bermez» diýipdirler. Müsüriň soltany Aýbek Türkmen 1257-nji ýylyň 11-nji martynda şeýle ýagdaýda heläk bolupdyr.

Özi bilen nikalaşyp, tagta çykmaq hakda Şajarat at-Dürrüň eden teklibine emirleriň birem razy bolmandyr. Bolam ahwalaty bilensoňlar, olar ganhorlaryň ählisine jeza beripdirler, zenan soltany bolsa beýik minaranyň depesinden ganawa oklapdyrlar. Şondan iki gün geçensoň, ýagny 1257-nji ýylyň 13-nji martynda Aýbege ygrarly mamelyuklar onuň 15 ýaşly ogly Muzaffar Nuretdin Alyny tagta çykaryp, oňa Mälik Mansur diýen sultanlyk adyny dakypdyrlar.

Mamelyuklar Müsüriň taryhynda görnükli rol oýnapdyrlar. XIX

asyryň başynda-da, Demirgazyk Afrikanyň welaýatlaryny basyp alanda, Napaleon Bonapart olar bilen aldym-berdimli söwes gurmaly bolupdyr.

Öwez GÜNDÖGDYÝEW

Ahal durmuşy, 15.09.2000. Taryhy şahslar